

ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Н. І. Патики, доктор економічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0003-0062-7631

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

У статті обґрунтовано методичні підходи щодо оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства України в регіональному аспекті. Розроблено алгоритм та інструментарій оцінювання. Розраховано інтегральний індекс конкурентоспроможності сільського господарства України за регіонами за період 2015–2017 рр. Обґрунтовано, що його позитивну динаміку визначали зростання валової доданої вартості, обсягів капітальних інвестицій, продуктивності праці. Стримуючими чинниками виявилися зростання витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, суттєве зниження рентабельності операційної діяльності. Ідентифіковано особливості конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства через визначення економічних, інституційних, соціальних проблем та проблем міжнародної конкурентоспроможності. Окреслено напрями підвищення рівня конкурентоспроможності на державному, регіональному та виробничому рівнях управління.

Ключові слова: конкурентоспроможність, критерії конкурентоспроможності, інтегральний індекс конкурентоспроможності, сільське господарство, регіони України, напрями державної політики.

Постановка проблеми. Сільське господарство історично відіграє важливу роль у розвитку економіки України. Галузь забезпечує населення харчовими продуктами, формує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни. За основними макроекономічними показниками на сьогодні спостерігається досить динамічний його розвиток. Так, частка сільського господарства у ВВП країни становить понад 10% [21]. За останні п'ять років вона зросла більш як на 2 в. п. Відзначалося зростання обсягів капіталовкладень у середньому на 131,3% за 2013–2018 рр., хоча протягом останніх двох років (2017 і 2018 рр.) відбувається їх зниження. Частка населення, зайнятого в сільському господарстві, становить майже 18%, питома вага сільського господарства в загальній структурі експорту товарів з України у 2018 р. досягла 23,4%, а з урахуванням продуктів харчування – майже 40%. На сьогодні вітчизняне сільське господарство не лише спромоглося досить повно насичувати внутрішній ринок та гарантувати високий рівень продовольчої безпеки, а й перетворилося на провідного генератора експортних товарних потоків.

Однак задля забезпечення підтримки позитивної динаміки розвитку галузі необхідно враховувати сучасні тенденції як у вітчизняній економіці, так і на світових ринках. Серед таких тенденцій варто виокремити посилення

конкуренції на світових ринках сільськогосподарської продукції завдяки лібералізації зовнішньої торгівлі, поширення глобалізаційних процесів у світі тощо. Це в свою чергу вимагає проведення цілого комплексу заходів щодо оцінки рівня конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства, моніторингу його динаміки, розробки й реалізації ефективних заходів щодо його підвищення, в тому числі й в регіональному аспекті.

Аналіз актуальних досліджень. Вітчизняні й зарубіжні науковці проводять активні дослідження щодо розробки, систематизації, апробації та удосконалення методів і прийомів вивчення й оцінювання конкурентоспроможності економіко-господарських систем різного рівня. Як зазначає В. В. Нечипоренко, «...методологія дослідження конкурентоспроможності – це система понять базисних принципів, методів, методик, способів, засобів вивчення і реалізації у вигляді програми (алгоритму), прийомів і способів досягнення практичної мети» [1]. Досить повно методи оцінювання конкурентоспроможності систематизували В. О. Лаготюк, Р. М. Журило, В. М. Яценко, О. В. Яценко та інші [2–4]. Зокрема, О. П. Коюда поряд із рейтинговим оцінюванням конкурентоспроможності країни та її регіонів пропонує використовувати SWOT-аналіз [5]. Позитивні результати використання методу оцінювання конкурентоспроможності за величиною і динамікою результативних

показників наочно продемонстровані В. Ф. Горячуком, який на його основі не лише оцінив конкурентоспроможність, а й здійснив детермінований факторний аналіз її змін та провів якісний аналіз тенденцій [6]. На думку В. О. Літвінової, метод оцінювання конкурентоспроможності має бути універсальним, позиціонуючим, інформативним, доступним [7].

Значна кількість наукових досліджень спрямована на визначення показників, індикаторів, критеріїв оцінювання конкурентоспроможності на всіх рівнях. Так, В. Я. Чевганова, Л. Г. Чернюк зі співавторами, Н. М. Пархоменко оптимізували склад індикаторів за різними складовими конкурентоспроможності на різних рівнях її оцінювання, зокрема економічній, фінансовій, соціальній, трудовій, інституційній, екологічній, ресурсній тощо [8–10]. Під час аналізу конкурентоспроможності регіонів України О. М. Стасюк сформував систему показників з п'яти груп: економічні, соціально-економічні, демографічні (з огляду на поточну ситуацію) та показники зовнішньоекономічної діяльності, науки й інновацій [11]. У свою чергу А. В. Норченко стосовно аналізу конкурентоспроможності в регіональному аспекті пропонує використовувати індикатори, що спроможні показати нерівномірність та диспропорції розвитку [12]. Як індикатори конкурентоспроможності запропонувала використовувати показники динаміки та інтенсивності товарних потоків у зовнішньоекономічній діяльності В. Є. Товарницька [13].

При оцінці конкурентоспроможності сільського господарства в регіональному аспекті Г. Б. Малютіна звертає особливу увагу на врахування показників обсягу, структури, динаміки виробництва, якості вироблених товарів тощо [14]. Деякі дослідники зосереджують свою увагу на оцінці конкурентоспроможності сільськогосподарської діяльності окремих районів України [15; 16]. Досліджуються різноманітні впливи глобального та регіонального масштабів на конкурентоспроможність аграрного сектора України [17].

Разом з тим значна частина проблемних питань потребує детальнішого вивчення. Незважаючи на значні теоретико-методологічні напрацювання і численні праці з досліджень проблем конкурентоспроможності економіки України та її регіонів, галузей національного господарства, підприємств та окремих продуктів, питання оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства як галузі національної економіки в регіональному аспекті не втрачають

актуальності й потребують поглибленого дослідження.

Метою статті є оцінити узагальнений рівень конкурентоспроможності сільського господарства України в регіональному аспекті та окреслити напрями його підвищення.

Виклад основного матеріалу. Конкурентоспроможність є головною метою кожної економічної одиниці – товару, підприємства, галузі, регіону, країни тощо. В попередніх дослідженнях [18–20] здійснено оцінку конкурентоспроможності сільського господарства як галузі національної економіки. Було визначено, що ключовими чинниками, що впливають на конкурентоспроможність галузі як системи, виступають наявність та обмін факторами виробництва, знаннями і технологіями, ефективність їх використання, наявність та підготовка кваліфікованих кадрів, наявність інфраструктури тощо. Впливаючи на вказані фактори, держава може сприяти розвитку не тільки однієї галузі, а й економіки в цілому. За результатами проведеного дослідження було встановлено, що інтегральний індекс конкурентоспроможності сільського господарства України упродовж останнього п'ятирічного періоду не набув стабільного тренду й коливався в широкому діапазоні. Так, якщо в період 2013–2015 рр. спостерігалось його щорічне зростання на 25–37% щороку, то у 2016 р. відбулося суттєве погіршення – майже на 12% порівняно з 2015 р. Причиною стало сповільнення темпів економічного росту галузі, зокрема темпів росту обсягів виробництва продукції, валової доданої вартості; зниження рівнів рентабельності; погіршення показників продуктивності, зростання імпорту, зниження обсягів прямих іноземних інвестицій тощо.

Наступним етапом нашого дослідження стало оцінювання рівня конкурентоспроможності сільського господарства в розрізі областей України. В основу оцінки конкурентоспроможності сільського господарства було покладено принцип: критерієм конкурентоспроможності є ефективність. Відповідно до теорії ефективної конкуренції найбільш конкурентоспроможними є ті економіки, регіони, галузі, де найкраще організована робота всіх господарських одиниць. На ефективність діяльності кожного з підприємств впливає значна кількість факторів – ресурсів підприємства. Тому йдеться про оцінку ефективності використання цих ресурсів.

У процесі дослідження було обґрунтовано одинадцять основних показників, які уможливають оцінювання рівня конкурентоспроможності сільського господарства регіону і подальше його порівняння з іншими областями

України. Показники було поділено на три групи, кожна з яких відображає стан певної сфери діяльності: рівень економічного розвитку галузі (валова додана вартість сільськогосподарського виробництва, виробництво продукції сільськогосподарства у постійних цінах 2010 р., капітальні інвестиції та зайняте населення у сільському господарстві регіону), продуктивність та ефективність галузі певного регіону (продуктивність праці, індекс сукупної продуктивності факторів виробництва, рентабельність операційної діяльності сільськогосподарства), участь у зовнішньоекономічній діяльності (експорт та імпорт сільськогосподарської продукції, частка регіону у сукупному світовому експорті сільськогосподарської продукції, прямі іноземні інвестиції в сільському господарстві регіону). У зв'язку з тим, що кожен із показників має різний ступінь важливості для розрахунку $I_{КПР}$, для визначення вагомості критеріїв було застосовано метод експертних оцінок. По кожній групі розраховувався індивідуальний (частковий) індекс, які разом після зважування показують інтегральний індекс конкурентоспроможності сільськогосподарства регіону ($I_{КПР}$) у той чи інший рік:

$$I_{КПР} = 0,4E_P + 0,3E_{П} + 0,3E_{ЗЕД},$$

де $I_{КПР}$ – інтегральний індекс конкурентоспроможності сільськогосподарства регіону; E_P – індекс економічного розвитку галузі регіону; $E_{П}$ – індекс продуктивності та ефективності галузі регіону; $E_{ЗЕД}$ – індекс участі в зовнішньоекономічній діяльності.

Часткові індекси розраховуються за формулами 2-4. У кожному частковому індексі використовуються щонайменше три показники – це забезпечує надійніше та достовірніше оцінювання, тоді як використання одного якогось показника не зможе належним чином відобразити зміни умов функціонування галузі регіону. З метою розрахунку часткового індексу кожному з показників було призначено рівний ваговий коефіцієнт. При оцінці конкурентоспроможності сільськогосподарства регіону, зважаючи на динамічний характер цього показника, вважаємо за доцільне використовувати не абсолютні показники, а індекси, тобто враховувати зміну конкретного показника в часі.

$$E_P = 0,25I_{ВДВ} + 0,25I_{ТВ} + 0,25I_{КВ} + 0,25I_{ЗН},$$

де E_P – значення критерію економічного розвитку галузі регіону; $I_{ВДВ}$ – темпи росту валової доданої вартості сільськогосподарства за регіонами; $I_{ТВ}$

– темпи росту сільськогосподарського виробництва у регіоні; $I_{КВ}$ – індекс зміни обсягів капіталовкладень у сільському господарстві регіону; $I_{ЗН}$ – індекс зміни кількості зайнятого населення в сільському господарстві за регіонами.

$$E_{П} = 0,3I_{ПП} + 0,3I_{ТФР} + 0,4I_P,$$

де $E_{П}$ – значення критерію продуктивності та ефективності галузі регіону; $I_{ПП}$ – темпи росту продуктивності праці в сільському господарстві регіону; $I_{ТФР}$ – індекс зміни сукупної продуктивності факторів сільськогосподарського виробництва регіону; I_P – індекс зміни рентабельності операційної діяльності в сільському господарстві за регіонами.

$$E_{ЗЕД} = 0,25I_X + 0,25(1 - I_M) + 0,25I_{EMS} + 0,25I_{ПШ},$$

де $E_{ЗЕД}$ – значення критерію участі регіону в зовнішньоекономічній діяльності; I_X – темпи росту обсягів експорту сільськогосподарської продукції регіону; I_M – темпи росту обсягів імпорту сільськогосподарської продукції регіону; I_{EMS} – індекс зміни частки регіону у сукупному світовому експорті сільськогосподарської продукції; $I_{ПШ}$ – темпи росту прямих іноземних інвестицій в сільське господарство регіону.

Інтегральний індекс конкурентоспроможності сільськогосподарства регіонів України ($I_{КПР}$) було розраховано на підставі офіційних статистичних даних за 2015–2017 рр. [21; 22]. Його значення, значення часткових індексів та їх динаміка представлені в табл. 1.

Як видно з даних табл. 1, за 2015-2017 рр. лише чотири області мали тенденцію до зростання $I_{КПР}$, а саме: Тернопільська (в 2,5 рази), Рівненська (на 23,14%), Полтавська (на 3,77%) і Донецька (на 3,16%) (рис. 1).

Основними чинниками встановлених змін є зростання валової доданої вартості, обсягів капітальних інвестицій, продуктивності праці, окремих показників індексу участі у зовнішньоекономічній діяльності. Проте вплив цих показників у розрізі регіонів різниться. Зокрема, в Тернопільській області найбільш вагомий вплив на позитивну динаміку $I_{КПР}$ мали темпи росту капітальних інвестицій (133,4% в середньому за 2013-2018 рр.), хоча останніми роками спостерігається їх зниження; темпи росту валової доданої вартості (126% в середньому за 2013-2017 рр.), продуктивності праці (112,7% в середньому за 2013-2018 рр.) та експорту (110,9% в середньому за 2013-2018 рр.).

Інтегральний індекс конкурентоспроможності сільського господарства регіонів України

Регіони	Індекс економічного розвитку			Індекс продуктивності та ефективності			Індекс участі у ЗЕД			Інтегральний індекс конкурентоспроможності с.-г. регіону $I_{КПР}$			Зміна $I_{КПР}$, 2017 до 2015, %
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Україна	1,24	1,22	1,08	1,32	0,91	0,80	0,79	0,77	0,78	1,13	0,99	0,91	80,40
Волинська	1,51	0,97	1,15	1,12	0,89	1,11	0,76	0,70	0,91	1,17	0,87	1,06	91,26
Дніпропетровська	1,27	1,27	1,04	1,53	0,93	0,89	0,78	0,85	0,84	1,20	1,04	0,94	77,95
Донецька	0,87	1,24	1,16	2,00	0,99	1,02	0,50	0,65	1,21	1,10	0,99	1,13	103,16
Житомирська	1,27	1,20	1,32	2,90	1,05	0,85	0,63	1,06	0,83	1,56	1,11	1,03	66,17
Закарпатська	1,27	0,97	1,08	1,41	0,99	1,09	0,97	0,89	1,16	1,22	0,95	1,11	90,83
Запорізька	1,44	1,30	1,03	1,64	0,90	0,92	1,04	0,57	0,93	1,38	0,96	0,97	69,95
Івано-Франківська	1,45	0,90	1,23	2,42	0,62	1,17	0,74	1,74	0,53	1,53	1,07	1,00	65,58
Київська	1,27	1,17	1,06	1,18	0,90	0,94	0,94	0,72	0,81	1,14	0,95	0,95	82,70
Кіровоградська	1,27	1,30	0,94	1,24	0,88	0,74	0,79	0,79	0,92	1,12	1,02	0,88	78,51
Луганська	0,96	2,18	0,94	4,43	1,23	0,82	0,74	0,56	1,24	1,93	1,41	0,99	51,40
Львівська	1,23	1,19	1,12	0,96	1,37	0,96	1,15	0,59	0,85	1,12	1,06	0,99	88,41
Миколаївська	1,35	1,32	0,98	1,25	1,00	0,86	0,77	0,61	0,97	1,14	1,01	0,94	82,44
Одеська	1,21	1,42	1,10	1,20	1,06	0,95	0,83	0,76	0,69	1,09	1,11	0,93	85,13
Полтавська	1,28	1,23	1,03	1,42	0,85	0,68	-0,22	0,52	0,96	0,87	0,90	0,90	103,77
Рівненська	1,19	1,06	1,52	0,94	1,04	0,85	0,68	0,55	1,08	0,96	0,90	1,19	123,14
Сумська	1,26	1,22	1,11	1,24	0,84	0,85	0,84	0,68	1,38	1,13	0,94	1,11	98,54
Тернопільська	1,19	1,25	1,20	-0,69	1,09	1,07	0,60	0,33	1,05	0,45	0,93	1,12	250,61
Харківська	1,35	1,24	1,03	1,25	0,98	0,78	0,89	0,52	0,94	1,18	0,94	0,93	78,63
Херсонська	1,40	1,26	1,12	1,82	0,83	0,89	0,37	0,74	0,63	1,22	0,97	0,90	74,19
Хмельницька	1,32	1,11	1,23	1,08	1,11	0,96	0,64	0,52	0,87	1,04	0,93	1,04	99,65
Черкаська	1,20	1,20	1,01	1,24	0,88	0,74	0,71	0,87	0,73	1,07	1,00	0,85	79,15
Чернівецька	1,07	0,99	1,13	1,56	0,83	0,20	0,93	0,63	1,10	1,17	0,84	0,84	71,72
Чернігівська	1,29	1,18	1,23	2,14	0,95	0,73	1,02	0,57	1,07	1,47	0,93	1,03	70,19

Джерело: розраховано згідно авторської методики обчислення інтегрального індексу конкурентоспроможності сільського господарства. Для обчислень використані дані Державної служби статистики України [21] та Світової Організації Торгівлі [22]

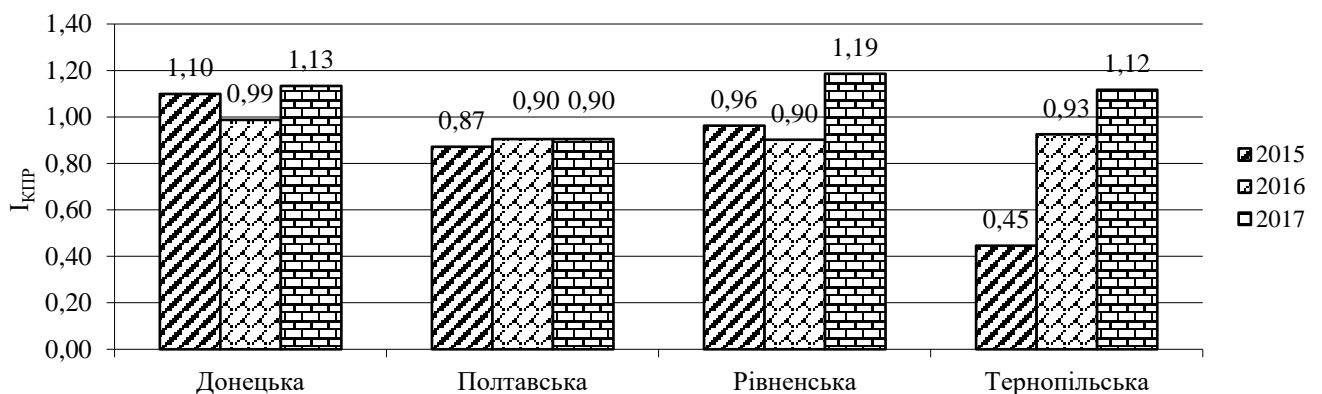

Рис. 1. Області, в яких $I_{КПР}$ збільшився, 2015-2017 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [21] та Світової Організації Торгівлі [22]

Для Рівненської області характерними за аналізований період (2013-2018 рр.) були зростання капітальних інвестицій – в середньому на 182,4%, валової доданої вартості (125% в середньому за 2013-2017 рр.), продуктивності праці – на 116,4%.

В Полтавській області зростали обсяги капітальних інвестицій на 121,8% у середньому за 2013-2018 рр. Проте досягнувши максимуму свого приросту в 177,2% у 2016 р. надалі спостерігається їх скорочення. Також зростала продуктивність праці – на 110,4% в середньому щороку. Досить високими були й показники операційної рентабельності, середньорічний темп приросту якої оцінюється в 118,8%.

Валова додана вартість в сільському господарстві Донецької області зростала з

середньорічними темпами в 110,3%, капітальні інвестиції – на 122%, продуктивність праці – на 111,2%, сукупна продуктивність факторів виробництва – на 108,8%. Середньорічний темп приросту експорту сільськогосподарської продукції хоча й дорівнював 110,5%, проте у 2018 р. відбулося різке його скорочення. Так, тільки за один рік експорт скоротився більш ніж удвічі – на 66,3% (зі 161729,4 тис. дол. США у 2017 р. до 54429,7 тис. дол. США у 2018 р.).

Переважає ж більшість регіонів України демонструють зниження ІКПР. Найбільші темпи зниження спостерігалися в Луганській області (на 48,6%), Івано-Франківській (на 34,4%), Житомирській (33,8%), Запорізькій (30,0%), Чернігівській (29,8%) (табл. 1, рис. 2).

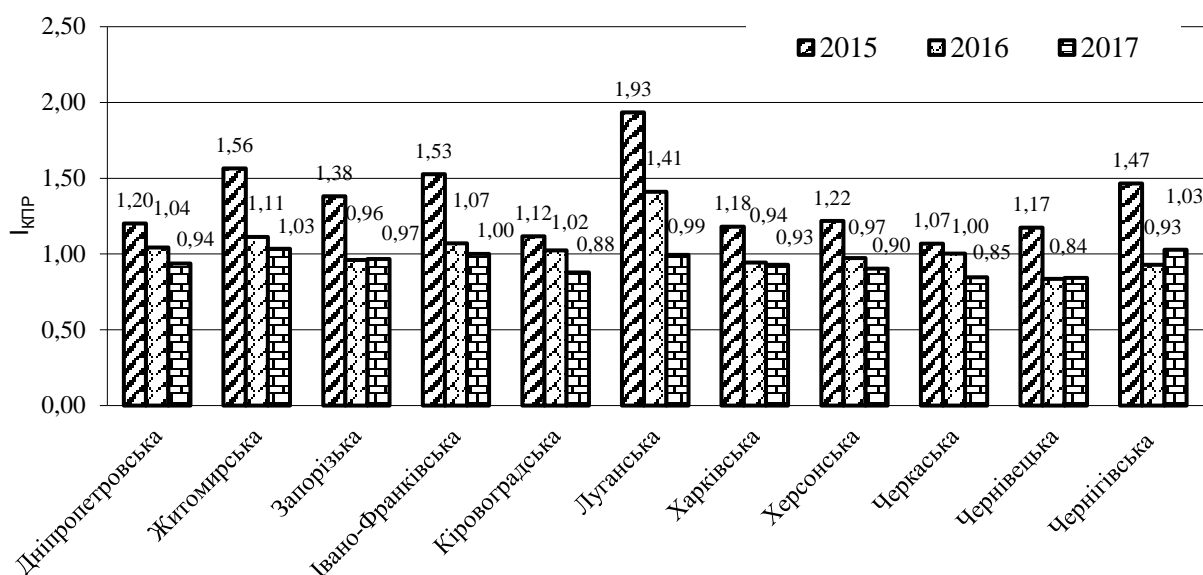

Рис. 2. Області, в яких ІКПР зменшився в найбільшій мірі, 2015-2017 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [21] та Світової Організації Торгівлі [22]

Серед основних чинників зниження ІКПР встановлено такі: зростання витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, які перевищували темпи зростання самого виробництва, що призвело до погіршення індексу сукупної продуктивності факторів виробництва (TFP); суттєве зниження рентабельності операційної діяльності. Крім того, цей ефект посилювався негативною динамікою експорту сільськогосподарської продукції та зростанням обсягів імпорту в даних регіонах.

За період 2013-2018 рр. в Луганській області спостерігаємо зниження темпів росту продуктивності праці на 50,3%. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції зросли на 43,1%, у той час як витрати на їх виробництво – на 82,9%, що й призвело до зниження показника TFP на 7,52%. Рентабельність операційної діяльності,

досягнувши свого максимуму в 39,6% у 2016 р., знизилася до 24,5% у 2018 р., тобто на 15,1 в. п. Обсяги експорту сільськогосподарської продукції за період 2017-2018 рр. скоротилися майже на 30%. Натомість обсяги імпорту сільськогосподарської продукції за період 2013-2018 рр. збільшилися в понад 2,6 раза з 1693,8 до 4475,4 тис. дол. США. Також спостерігалось вилучення іноземних інвестицій з галузі – на 11,2% за 2015-2018 рр.

В Івано-Франківській області аналогічно Луганській відбувалося перевищення темпів зростання витрат на виробництво сільськогосподарської продукції порівняно з темпами росту самого виробництва. Зокрема, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції зросли на 43,1%, в той час як витрати на їх виробництво – на 79,8%, що й призвело до зниження показника

TFP на понад 13%. Рентабельність операційної діяльності знизилася до 6,9% у 2018 р., що майже удвічі нижче показника 2013 р. та в 2,7 рази нижче рівня 2015 р. (18,6%). Починаючи з 2016 р., в області спостерігається суттєве скорочення експорту сільськогосподарської продукції. Так, у 2016 р. він становив 235856,7 тис. дол. США, у 2017 р. – 127250,3, а у 2018 р. тільки 78319,8 тис. дол. США. Тобто за три роки скорочення відбулося на 66,8%. Так само знижуються обсяги ПШ – на 12,8% за 2014-2018 рр.

Для сільського господарства Житомирської області характерні ті ж самі тенденції, що й для Луганської та Івано-Франківської областей: темпи росту виробництва сільськогосподарської продукції оцінюються в 72,7% за період 2013-2017 рр., в той час як витрати зросли в 2,34 рази. На цьому фоні відбувається стабільне зниження показника рентабельності операційної діяльності з 33,5% у 2015 р. до 17,3% у 2018 р., тобто майже удвічі. Хоча обсяги експорту й показують тенденцію до зростання, проте темпи цього зростання суттєво уповільнюються: зі 143% у 2016 році до 100,6% у 2018 р. Натомість імпорт сільськогосподарської продукції за цей період зріс на понад 62%.

У Запорізькій області, крім зазначених чинників погіршення ІКІР, слід віднести такі: зниження темпів росту валової доданої вартості зі 163,5% у 2015 р. до 106,3% у 2017 р., зниження обсягів випуску продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) з максимальних 10055,7 у 2015 р. до 8220,2 млн грн у 2018 р., тобто на 18,3%. За останній аналізований рік (2018 р.) різко, майже на третину, скоротилися обсяги капітальних інвестицій. Що звісно ж призвело до зниження індексу економічного розвитку сільського господарства регіону.

Поряд зі зменшенням обсягів випуску сільськогосподарської продукції відбувалося й зниження продуктивності праці (на 14% за останній рік). Зростання витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у 2013-2017 рр. на понад 52% призвело до погіршення показника TFP (2,43) на 5,3%, а якщо здійснювати порівняння з його максимальним значенням у 2015 р. (3,17) – то й на всі 23,3%. У сукупності це негативно відобразилося на рентабельності операційної діяльності, розмір якої зменшився з 55,7% у 2015 р. до 17,8% у 2018 р. – тобто більш ніж втричі. Таким чином, індекс продуктивності та ефективності галузі зменшився майже удвічі за 2015-2017 рр. Такі негативні явища призвели до того, що іноземні інвестори почали вилучати вкладений капітал – за період 2014-2018 рр. обсяг ПШ в сільському господарстві Запорізької області скоротився більш як удвічі.

Для сільського господарства Чернігівської області характерні зниження темпів росту валової доданої вартості зі 161% у 2014 р. до 115% у 2017 р., значне погіршення показника TFP – на 62,9% у порівнянні з 2013 р., що в першу чергу викликано різким зростанням витрат на виробництво сільськогосподарської продукції (в більш як у 7 разів) на фоні зростання обсягів виробництва лише в 2,7 рази. Перевищення темпів зростання витрат над темпами зростання обсягів виробництва спричинило зниження рентабельності операційної діяльності, яка у 2018 р. оцінювалася на рівні 15,9% (для порівняння: у 2015 р. – 37,4%, 2016 р. – 28,5, 2017 р. – 22,1%).

Причинами означеної ситуації в сільському господарстві регіонів України доцільно визначити: недостатність забезпечення ресурсами розвитку на тлі їх неефективного використання (темпер зростання капіталовкладень у середньому за 2013–2018 рр. сягав 131,3%, в той час як темп зростання обсягів виробництва – 101,9, а доданої вартості – 122,9%). Тобто нижчі темпи росту виробництва сільськогосподарської продукції і валової доданої вартості порівняно з темпом росту капіталовкладень свідчать про порушення ключового правила економічного розвитку, за якого темп приросту результативних ознак господарювання (у цьому випадку обсягів виробництва продукції та валової доданої вартості) мають перевищувати темпи приросту факторних ознак (тут капіталовкладень); низька продуктивність праці; недостатній рівень застосування сучасних техніко-технологічних інновацій у рослинництві та, особливо, у тваринництві, які дозволили б скоротити терміни вироблення сільськогосподарських продуктів; недиверсифікованість діяльності сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі неналежний рівень розвитку елементів первинної обробки й переробки продукції, що нівелювало б подовжені сільськогосподарські цикли; неефективність кредитної і фінансової політики товаровиробників, складність отримання кредитних коштів, низький рівень внутрішніх інвестицій і т. п. За аналізом міжнародної конкурентоспроможності сільського господарства України, на фоні збільшення обсягів експорту, зростання частки світового ринку спостерігаються надзвичайно низькі обсяги надходження іноземних інвестицій в галузь, поступове нарощування імпорту, а також, що є негативним аспектом, експорт українських сільськогосподарських товарів з низькою часткою доданої вартості.

Крім того, перешкодами для нарощування конкурентоспроможності галузі виступають недостатня та застаріла транспортна інфра-

структура, низький рівень інституційної підтримки, недостатній кваліфікаційний рівень керівників підприємств з питань конкуренції, вимог та умов доступу на зовнішні ринки, просування українських товарів на ці ринки; низька здатність працівників до освоєння нових технологій, відсутність ефективних засобів захисту прав інтелектуальної власності, неефективність митних процедур тощо. Не досягнуто належного рівня визнання українських сільськогосподарських продуктів у світі, українські товаровиробники часто не отримують належного захисту у процесах міжнародної

торгівлі, визначенні їх правил, процедур, стандартів, провадженні антидемпінгових процедур, діяльність іноземних інвесторів і бізнес-партнерів українських аграріїв часто стримуються недовірою до влади, корупцією, непрозорістю роботи інститутів і інституцій українського ринку тощо.

Це дало можливість ідентифікувати особливості конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства через визначення проблем, які доцільно згрупувати в економічні, інституційні, соціальні та проблеми міжнародної конкурентоспроможності (рис. 3).

Рис. 3. Базові блоки проблем, що визначають особливості конкурентоспроможності сільського господарства України

Джерело: сформовано автором

Для того, щоб українські товаровиробники могли перемагати у жорсткій конкурентній боротьбі та покращувати свої конкурентні позиції,

необхідно запроваджувати комплекс заходів щодо стимулювання підприємницької ініціативи на мікроекономічному рівні, всіляко заохочувати

поширення процесів інтеграції та кооперації товаровиробників у процесах первинної обробки, заготівлі та реалізації виробленої продукції.

Оптимальними напрямками підвищення конкурентоспроможності сільського господарства України мають стати:

1) збільшення капіталовкладень, спрямованих насамперед на оновлення й модернізацію основних виробничих фондів, поліпшення технічного оснащення галузей рослинництва й тваринництва з метою забезпечення високої якості виробленої продукції з дотриманням вимог міжнародних стандартів;

2) підвищення ефективності використання ресурсів, зокрема ресурсу праці, основних засобів, оборотних активів тощо;

3) забезпечення фінансової стабілізації шляхом: збереження паритетності обміну між сільським господарством та іншими сферами і галузями економіки, забезпечення доступу товаровиробників до капіталу, активізацію його притоку та синхронізацію формування взаємопов'язаних структурних елементів активів і пасивів з метою забезпечення достатнього рівня платоспроможності і стабільної величини власних оборотних коштів;

4) посилення ділової активності через: залучення нових інноваційних технологій виробництва; диверсифікацію діяльності товаровиробників, зокрема й розвиток первинної обробки та переробки сільськогосподарських продуктів; удосконалення кредитної політики підприємств щодо забезпечення оптимального рівня оборотності дебіторської заборгованості; поліпшення фінансової політики задля формування оптимальної структури капіталу та максимальне використання переваг обороту кредиторської заборгованості;

5) удосконалення логістики просування українських продуктів рослинного і тваринного походження на світові ринки з метою уникнення втрат за ціною та якістю;

6) розвиток транспортної інфраструктури як у сільській місцевості, так і тих її складових, що безпосередньо забезпечують зовнішньоторговельний оборот;

7) підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності шляхом: пропагування продуктів українського виробництва на світових ринках, диверсифікації експорту, захисту інтересів вітчизняних товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності та застосуванні міжнародних антидемпінгових процедур, укладанні міжнародних угод, узгодженні умов і правил поставок, стандартів якості, активного

дипломатичного лобіювання інтересів українських товаровиробників у глобальних і локальних торговельних союзах, поліпшення довіри іноземних інвесторів до українського бізнесу і влади;

8) державна підтримка великотоварного експортоорієнтованого виробництва, а також об'єднань дрібних товаровиробників при просуванні товарів на зовнішній ринок;

9) створення сприятливих інституційних умов для просування українських товаровиробників на світові ринки тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У період 2015-2017 рр. лише чотири області України мали тенденцію до зростання $I_{КПР}$, а саме: Тернопільська (в 2,5 рази), Рівненська (на 23,14%), Полтавська (на 3,77%) і Донецька (на 3,16%). Основними чинниками такої динаміки були зростання валової доданої вартості, обсягів капітальних інвестицій, продуктивності праці, окремих показників індексу участі у зовнішньоекономічній діяльності. Переважна ж більшість регіонів України демонстрували зниження $I_{КПР}$. Основними чинниками зниження $I_{КПР}$ виступали зростання витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, що перевищували темпи зростання самого виробництва; суттєве зниження рентабельності операційної діяльності.

У перспективі необхідно забезпечувати державну підтримку розвитку сільського господарства, зокрема стимулювати приватну підприємницьку активність, насамперед виробників тваринницької продукції; забезпечувати інноваційні основи діяльності; удосконалювати транспортну та логістичну інфраструктуру; забезпечувати високу якість виробленої сільськогосподарської продукції з урахуванням міжнародних стандартів, що сприятиме посиленню позицій нашої держави на світових ринках; запровадити механізми державної підтримки конкурентоспроможності продуктів на внутрішньому і зовнішньому ринках. Аграрна політика держави має бути спрямована на диверсифікацію експорту, розширення переліку сільськогосподарських товарів, які є потенційно експортними, з метою уникнення зовнішніх шоків чи мінімізації їх негативного впливу, підвищення ефективності функціонування галузі й економіки в цілому.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі полягають у визначенні пріоритетів формування ефективної політики підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства в регіональному аспекті.

Список використаних джерел:

1. Нечипоренко В. В. Оцінка конкурентоспроможності систем АПК національного та регіонального рівнів: методологічні аспекти. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2016. Вип. 88(2). С. 182–189.
2. Лаготюк В. О. Аналіз існуючих підходів до оцінки конкурентоспроможності. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Сер.: Економічні науки*. 2014. Вип. 27. С. 185–191.
3. Яценко В. М., Яценко О. В. Стратегічний аналіз, економічна діагностика та оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер.: Економіка і менеджмент*. 2015. № 2. С. 91–100.
4. Журило Р. М. Порівняльна характеристика існуючих методів до оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Економіка і регіон*. 2009. № 4. С. 124–130.
5. Коюда О. П. Аналіз конкурентоспроможності України та її регіонів. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 1 (3). С. 55–59. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Траєв_2013_1\(3\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Траєв_2013_1(3)_12).
6. Горячук В. Ф. Оцінка конкурентоспроможності регіонів України на основі результатного підходу. *Регіональна економіка*. 2011. № 1. С. 39–46.
7. Літвінова В. О. Порівняльний аналіз розрахункових методів визначення рівня конкурентоспроможності продукції. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 4. С. 81–87.
8. Чевганова В. Я., Брижань І. А., Земцова К. А., Олійник О. О. Конкурентоспроможність: сутність, оцінка та шляхи підвищення її рівня (регіон, галузь, підприємство): монографія / Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка. Полтава : ПолНТУ, 2010. 255 с.
9. Конкурентоспроможність регіонів України: методологія і практика / [Л. Г. Чернюк, Д. В. Клиновий, П. А. Швець та ін.] ; за наук. ред. Л. Г. Чернюк ; НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. Київ, 2010. 107 с.
10. Пархоменко Н. М. Формування та оцінка конкурентоспроможності регіонів України. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. *Технічний прогрес та ефективність виробництва*. 2013. № 46. С. 16–23.
11. Стасюк О. М. Економіко-статистичний аналіз конкурентоспроможності регіонів України. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Сер. Міжнародні відносини*. 2011. № 20. С. 109–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnum_2011_20_24.
12. Норченко А. В. Аналіз та оцінка стану соціально-економічного розвитку конкурентоспроможності регіонів країни. *Інтелект XXI*. 2013. № 5-6. С. 31–41.
13. Товарницька В. Є. Аналіз показників експорту та імпорту товарів як факторів формування конкурентоспроможності економіки України в умовах глобалізації. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2011. Вип. 557-558. С. 154–159.
14. Малютіна Г. Б. Оцінка конкурентоспроможності аграрного сектора Сумської області. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер. Економіка і менеджмент*. 2014. Вип. 5. С. 99–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2014_5_24.
15. Біляк Н. І. Оцінка конкурентоспроможності сільського господарства Львівської області. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2012. Т. 14. № 1(1). С. 59–65.
16. Котикова О. І., Дідур К. Г., Душук Р. В. Моніторинг конкурентоспроможності сільського господарства регіону – необхідна складова євроінтеграційних процесів. *Агросвіт*. 2017. № 17. С. 8-14.
17. Могильний О. М. Конкурентоспроможність аграрного сектора України: глобальні та регіональні виклики. *Національна економіка України у сучасних глобальних процесах : монографія* / В. Г. Федоренко, Г. В. Лагутін, О. М. Могильний та ін. Київ, 2015. С. 237–264.
18. Патица Н. І. Методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства України. *Агросвіт*. 2018. №15-16. С. 25–31.
19. Патица Н. І. Оцінка конкурентоспроможності сільського господарства України з урахуванням зовнішньоекономічних чинників. *Агросвіт*. 2018. № 17. С. 18–25.
20. Патица Н. І. Конкурентоспроможність сільського господарства України: глобальний та національний вимір : монографія. Вінниця: Твори, 2019. 368 с.
21. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
22. Statistics on merchandise trade. World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/merch_trade_stat_e.htm

Н. И. Патица. Оценка уровня конкурентоспособности сельского хозяйства регионов Украины

В статье обоснованы методические подходы к оценке конкурентоспособности сельского хозяйства Украины в региональном аспекте. Разработан алгоритм и инструментарий оценки. Рассчитан интегральный индекс конкурентоспособности сельского хозяйства Украины по регионам за период 2015-2017 гг. Обосновано, что его положительную динамику определяли рост валовой добавленной стоимости, объемов капитальных инвестиций, производительности труда. Сдерживающими факторами оказались рост затрат на производство сельскохозяйственной продукции, снижение рентабельности операционной деятельности. Идентифицированы особенности конкурентоспособности сельского хозяйства Украины путем определения экономических, институциональных, социальных проблем и проблем международной

конкурентоспособности. Определены направления повышения конкурентоспособности на государственном, региональном и производственном уровнях управления.

Ключевые слова: конкурентоспособность, критерии конкурентоспособности, интегральный индекс конкурентоспособности, сельское хозяйство, регионы Украины, направления государственной политики.

Patyka N. Assessment of the Ukraine's agriculture competitiveness by regions

In the article methodological approaches to assessing the competitiveness of Ukraine's agriculture in the regional aspect have been substantiated. In particular, an algorithm and the instrument for assessing competitiveness have been developed. The integrated competitiveness index of Ukraine's agriculture by region for the period between 2015 and 2017 was calculated. It was proved that the industry's positive dynamics was determined by the growth of gross value added, volumes of capital investments, labor productivity. Downward factors for the Ukraine's agriculture were the increase in agricultural production costs, unprofitability in the industry. The peculiarities of the competitiveness of the Ukraine's agriculture through the identification of economic, institutional, social and international competitiveness problems were identified. The directions of enhancing competitiveness at the state, regional and industrial levels of management were determined.

Keywords: competitiveness, competitiveness indicators, integrated competitiveness index, agriculture, regions of Ukraine, state policy.